Ν. Ι. ΛΟΥΒΑΡΙ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΙΑ
ΚΑΙ
ΣΧΕΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΑΘΟΛΟΥ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑΚΟΥΣ ΤΥΠΟΥΣ

(Σελ. 163—179)

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΙΑ
ΚΑΙ
ΣΧΕΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΑΘΟΛΟΥ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑΚΟΥΣ ΤΥΠΟΥΣ *

Ἓν ἀπὸ τὰ συμπτώματα τῆς κρίσεως τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν νεωτέρων καὶ νεωτάτων χρόνων εἶναι καὶ ὁ ὀξὺς μεταξὺ τῶν κοσμοθεωριῶν ἀγών. Τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἔχει εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν χρόνους. Ἔκτοτε ἀεὶ μᾶλλον ἐπεκτεινόμενος καὶ ἐνισχυόμενος προσέλαβε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὀξυτέραν μορφὴν καὶ διὰ τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ χάους, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε, συνέβαλεν εἰς τὸν μηδενισμόν, τὸν ὁποῖον εἶχε προαισθανθῇ ἤδη ὁ Gœthe, ἔβλεπε μὲ δέος ἐπερχόμενον ὁ Nietzsche καὶ μὲ ἀπαραμίλλητον δύναμιν περιέγραψεν ὁ Dostojewski. Ὁ μηδενισμὸς οὗτος κατέλυσε πᾶσαν πνευματικὴν ἀξίαν καὶ ἐκλόνισε τὸ κῦρος ὅλων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐφώτισαν τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν βραδεῖαν καὶ ἐπίμοχθον ἄνοδόν του ἀπὸ τῆς φύσεως πρὸς τὸ πνεῦμα. Ἀκουσίως ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν τὰ λόγια τῶν πνευμάτων πρὸς τὸν Φάουστ: «Τὴ σύντριψες μὲ δυνατὴ γροθιὰ τὴν ὥμορφη τὴν πλάση. Γκρεμίζεται, σκορπᾷ». Ὁ θεὸς κηρύσσεται ψευδαίσθησις, αἱ πνευματικαὶ μορφαὶ τοῦ βίου ἐξηγοῦνται ὡς ἀπόρροια οἰκονομικῶν, ὑλικῶν κατ' ἀκολουθίαν συνθηκῶν ἢ ὡς ἐξευγένισις ἀπωθημένων ὁρμῶν, ἡ μεταφυσικὴ θεμελίωσις τῶν μεγάλων ἀξιῶν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἁγίου ἀποκρούεται ὡς πλάνη καὶ τὴν θέσιν αὐτῶν καταλαμβάνουν αἱ ταπειναὶ ὁρμαὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Τὸν αὐτέλεγχον καὶ τὴν αὐτοκυριαρχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὡδήγησε μακρὰ χριστιανικὴ παράδοσις, ἀντικατέστησεν ἡ ἀνακάλυψις ἀφροδισίων πόθων καὶ ὑποσυνειδήτων βιωμάτων τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Τοιουτοτρόπως ἐκρημνίσθη ὁ θεὸς ἀπὸ τὸν θρόνον του, διότι αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι οὔτε θεὸν οὔτε οἱανδήποτε μορφὴν φιλοσοφικῆς πίστεως ἀνέχονται, ὡς παρατηρεῖ ὁ Jaspers. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ δημιουργία τῆς συνειδήσεως ἑνὸς ἀψύχου καὶ μηχανικοῦ σύμπαντος καὶ μιᾶς τυχαίας καὶ ἄνευ σκοποῦ καὶ νοήματος ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ἡ στροφὴ τοῦ βλέμματος πρὸς τὰ περιεχόμενα ἀποκλειστικῶς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, πρὸς τὸ παροδικὸν καὶ τὸ πεπερασμένον, ἀπέτρεψε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ

(*) Dilthey, Die Typen der Weltanschauung, Jaspers, Psychologie der Weltanschauungen. Müller—Freienfels, Persœnlichkeit und Weltanschauung. Leisegang, Denkformen. Spranger, Magie der Seele. Harnack, Das Wesen des Christentums. Wobbemin, Das Wesen des Christentums. Hunzinger, Das Christentum im Weltanschauungskampf der Gegenwart.

αἰώνιον. Ὁ ἄνθρωπος ἀπεξενώθη ἀπὸ τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον, ἐστράφη μονομερῶς πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἔχασε τὴν ψυχήν του. Ἡ ζωὴ ἀπώλεσε τὸν καθαγιασμόν, ὁ ὁποῖος ὑψώνει ὄντα καὶ συμβάματα τοῦ ἐπιγείου κόσμου εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ μεταφυσικοῦ καὶ λαμπρύνει αὐτὰ διὰ τῶν μαρμαρυγῶν τῆς αἰωνιότητος. Χωρὶς ὅμως τὸν καθαγιασμὸν αὐτὸν οὔτε ἐδημιουργήθη ποτὲ πνευματικὸς πολιτισμὸς οὔτε ἔζησε πολὺν χρόνον, ὅπως διδάσκει ἡ ἱστορία διὰ τῆς καταδείξεως ὅτι πολιτισμοὶ ἐθεμελιώθησαν πάντοτε ἐπὶ μεγάλης τινὸς κοσμοθεωρίας. Ἀλλ' ἡ συναίσθησις τοῦ κινδύνου, ὁ ὁποῖος ἀπειλεῖ νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἀφανισμὸν ὅλα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησεν ὁ πόνος καὶ ἡ νοσταλγία τῆς ἀνθρωπότητος διὰ νὰ παράσχῃ νόημα εἰς τὴν ὕπαρξιν, καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἀνεστιότητος, τὸ ὁποῖον περισφίγγει τὴν ψυχὴν ἐντὸς ἑνὸς σύμπαντος ἀψύχου, ξένου καὶ ἐχθρικοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ δημιουργήσῃ ἀντίδρασιν, νέαν τροπὴν πρὸς τὸ πνεῦμα, ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ψυχήν, νοσταλγίαν πρὸς τὰ ἄστρα τοῦ ἀξιολογικοῦ οὐρανοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου στήθους. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ἐπιστροφὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν, ἡ ὁποία ἀνέλαβεν εἰς ἑαυτὴν ὅλας τὰς μεγάλας ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὁποίας κυριώτατοι συντελεσταὶ ἐχρημάτισαν οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων, διατυπώσαντες αὐτὴν μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Πρὸς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι θεμελιωμένος ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός, στρέφει πάλιν τὸ βλέμμα σήμερον ἡ Δύσις καὶ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ἀνέλαβε τὴν ἄμυναν κατὰ τοῦ μηδενισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἐπεχείρησε διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἐπιδρομὴν κατ' αὐτῆς, τὴν μεγίστην καὶ ἐπικινδυνωδεστάτην ὅλων τῶν μέχρι τοῦδε. Εἶναι λοιπὸν σημαντικὸν δι' ἡμᾶς, προασπιστὰς μετὰ τῶν ἄλλων πολιτισμένων λαῶν τῆς Δύσεως τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, νὰ ἔχωμεν σαφῆ ἔννοιαν τῆς χριστιανικῆς ταύτης κοσμοθεωρίας, τῆς ὁποίας ἡ διατύπωσις ὀφείλεται, ὡς εἴπομεν, εἰς μεγάλους Ἕλληνας τῶν κλασσικῶν χρόνων τῆς ἐκκλησίας μας. Θὰ προσπαθήσω διὰ τοῦτο ἐν τοῖς ἑξῆς νὰ ἐξάρω τὰ κύρια στοιχεῖα αὐτῆς, νὰ ἀντιπαραβάλω αὐτὴν πρὸς τοὺς λοιποὺς μεγάλους κοσμοθεωριακοὺς τύπους καὶ νὰ καταδείξω τὴν σημασίαν της.

***

Ὁ ἄνθρωπος, ὡς νοοῦν, συναισθανόμενον καὶ βουλόμενον ὄν, ρέπει κατ' ἀνάγκην τὸ μὲν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ λόγου καὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, τῶν φαινομένων καὶ τῶν συμβαμάτων, τὸ δὲ πρὸς συγκρότησιν θεωρίας περὶ τοῦ βίου, διὰ τῆς ὁποίας προσκτᾶται οὗτος νόημα καὶ σκοπὸν καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἐπὶ μέρους λειτουργία τοῦ καθολικοῦ σκοποῦ τοῦ σύμπαντος. Τὸ προϊὸν ἐκεῖνο τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, τὸ ὁποῖον ἱκανοποιεῖ ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἀνάγκας, ἀποτελοῦν οὕτω ἐνιαίαν περὶ κόσμου καὶ βίου συγχρόνως θεωρίαν, καλεῖται κοσμοθεωρία. Κατὰ ταῦτα ἡ κοσμοθεωρία εἶναι κατ' οὐσίαν ἀπάντησις εἰς τὸ ὕψιστον καὶ ἔσχατον ἐρώτημα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, εἰς τὸ ἐρώ-

τημα περὶ τοῦ πόθεν καὶ ποῦ, πρὸς ποῖον σκοπόν. Εἶναι λοιπὸν ἑρμηνεία τῆς πραγματικότητος, προσπάθεια πρὸς καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ νοήματος αὐτῆς, ζήτησις ὑψίστης ἀξίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἑρμηνεύεται ὁ κόσμος καὶ καταχέεται φῶς ἐπὶ τοῦ τραγικοῦ αἰνίγματος τῆς ζωῆς. Ἀφετηρία λοιπὸν αὐτῆς εἶναι αἱ ἐντυπώσεις καὶ τὰ βιώματα, τὰ ὁποῖα ἐκλύει ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου στήθους ἡ πραγματικότης, ἡ σύγκρουσις αὐτῆς πρὸς τὰ ὄνειρά μας καὶ πρὸς τὰ ἠθικά μας αἰτήματα, ἡ ὑπ' αὐτῆς συντριβὴ τῶν ἰδανικῶν μας ἀπαιτήσεων, αἱ ἀντιφάσεις καὶ αἱ ἀντινομίαι της, τὸ παροδικὸν ὅλων ὅσα ἀγαπῶμεν, ἡ συνεχὴς φθορὰ καὶ πρὸ πάντων ὁ θάνατος. Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐντυπώσεις καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ βιώματα, τὰ ὁποῖα ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς φύσεως καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἱστορίας, συνενοῦνται εἰς ἓν ἑνιαῖον ὅλον, εἰς συνολικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, εἰς κοσμοείδωλον. Τὸ ἀφελὲς αὐτὸ κοσμοείδωλον, τὸ ὁποῖον μεταβάλλεται διὰ τῆς μεθοδικῆς ἐρεύνης τῆς πραγματικότητος εἰς ἐπιστημονικόν, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πάσης κοσμοθεωρίας, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συγχέεται. Διότι, ὡς εἴπομεν, ἡ κοσμοθεωρία εἶναι ἑρμηνεία, ἀνίχνευσις τοῦ νοήματος τῆς πραγματικότητος. Τὸ κοσμοείδωλον, καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιστημονικόν, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐλλειπές, πλῆρες χασμάτων, ἀνίκανον νὰ γνωρίσῃ εἰς ἡμᾶς τὸ πρᾶγμα καθ' αὑτό, τὴν δύναμιν, ἡ ὁποία «τὸ σύμπαν εἰς τὰ ἐσώτατά του συγκρατεῖ», ποὺ μάταια ἀναζητεῖ ὁ Φάουστ, καὶ δημιουργεῖ τὴν ἑνότητά του, καὶ ἐκ τῆς ὁποίας καθορίζεται τὸ νόημα, ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀξία τοῦ κόσμου τούτου τῶν φαινομένων. Ὁ ἄνθρωπος ὁρμᾷ πρὸς διασκέλισιν τῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα θέτει εἰς αὐτὸν τὸ κοσμοείδωλον, χωρεῖ πέρα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου. Διὰ τοῦτο προστρέχει εἰς τὴν συγκρότησιν κοσμοθεωρίας, ἡ ὁποία σημαίνει κατ' ἀκολουθίαν ἐπέκτασιν τοῦ κοσμοειδώλου καὶ ἐμβάθυνσιν εἰς αὐτό. Τοῦτο ὅμως πράττει καὶ ἡ μεταφυσική. Παρὰ ταῦτα οὔτε πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ἐπιτρέπεται νὰ συγχέεται ἡ κοσμοθεωρία. Ἡ μεταφυσικὴ ὁδηγεῖ εἰς πρώτην ἀρχὴν τῶν ὄντων, εἰς πρῶτον αἴτιον, ἐκ τοῦ ὁποίου πειρᾶται νὰ ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον καὶ τὴν ποικιλίαν, τὴν πολλότητα, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει. Ἡ κοσμοθεωρία τοὐναντίον ἐκζητεῖ τὸ νόημα τοῦ κόσμου καὶ ἀνέρχεται εἰς τὴν σύλληψιν, τὴν θέσιν ὑψίστης ἀξίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπορρέει ἡ παροχὴ νοήματος εἰς τὸν κόσμον, εἰς τὴν ἱστορίαν, εἰς τὴν ἀτομικὴν ὕπαρξιν τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου. Πρὸς μεταφυσικὴν κινεῖ κατὰ πρῶτον λόγον ἡ ὁρμὴ πρὸς γνῶσιν, πρὸς κοσμοθεωρίαν πρὸ παντὸς τὸ θυμικόν, ἡ ψυχικὴ ἀνάγκη, αἱ ἠθικαὶ ἀντινομίαι, ὁ πόθος τοῦ λυτρωμοῦ ἀπὸ τὸ αἴνιγμα τῆς φυσικῆς καὶ ψυχικῆς πραγματικότητος. Ἡ μεταφυσικὴ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης καὶ παρὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐκ τῶν προτέρων πίστεως, τὰ ὁποῖα περιέχει, συγκροτεῖ τὰ συμπεράσματά της διὰ τῆς νοητικῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς, τοὐναντίον ἡ κοσμοθεωρία ἐμφανίζει εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμὸν συνδυασμὸν πίστεως καὶ γνώσεως καὶ θέτει εἰς κίνησιν τὸ σύνολον θυμικόν, φαντασίαν, συναί-

σθημα, βούλησιν. Ἐξαρτᾶται πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον, ἀπὸ τὸν ψυχολογικὸν τύπον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ὁ ὀπαδός της, διὰ τοῦτο στερεῖται τῆς ἀναγκαστικότητος, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὸ ἐπιστημονικὸν κοσμοείδωλον, καὶ τοῦ καθολικωτέρου ὁπωσδήποτε κύρους, τὸ ὁποῖον κέκτηνται τὰ καθαρῶς μεταφυσικὰ συστήματα. Ἀντὶ τούτου ὅμως εἶναι εὐρυτέρα, περιεκτικωτέρα καὶ βαθυτέρα καὶ τοῦ κοσμοειδώλου καὶ τῆς μεταφυσικῆς.

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ πόθεν καὶ ποῦ, ἡ ὁποία συγκροτεῖ ὅ,τι καλοῦμεν κοσμοθεωρίαν, παρέχεται ἢ ἀπὸ τὴν θρησκείαν ἢ ἀπὸ τὴν τέχνην ἢ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. Οὕτω ἐμφανίζεται ἡ κοσμοθεωρία ὑπὸ τρεῖς μορφάς, τὴν θρησκευτικήν, τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ τὴν φιλοσοφικήν. Ἡ θεμελιώδης κατηγορία τοῦ θρησκευτικοῦ βίου εἶναι ἡ σχέσις πρὸς τὸ ἀόρατον ἢ μᾶλλον τὸ ἅγιον. Τὸ βίωμα τῆς ἀξίας τοῦ ἁγίου παρέχει ἀφορμὴν πρὸς παραστάσεις καὶ ἰδέας, τὰς ὁποίας διαμορφώνει ὁ θρησκεύων ἄνθρωπος εἰς διδασκαλίας περὶ ἀρχῆς τοῦ κόσμου, καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ προορισμοῦ τῆς ψυχῆς. Ἡ συνάντησις πρὸς τὸ Ἅγιον παρέχει οὕτω νόημα καὶ ἀξίαν εἰς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία ὁδηγεῖ εἰς τὸν σχηματισμὸν θρησκευτικῆς κοσμοθεωρίας. Ἐκ τοῦ βιώματος τοῦ ἀοράτου ἀπορρέει ἑρμηνεία τῆς πραγματικότητος, ἀξιολόγησις τοῦ βίου καὶ σχηματισμὸς πρακτικοῦ ἰδεώδους τῆς διαγωγῆς καὶ τῆς δράσεως. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη κοσμοθεωρία διακρίνεται εἰς ποικίλας ἐπὶ μέρους μορφάς, κυριώτεραι τῶν ὁποίων ἡ μονιστικὴ ἐνδοκοσμικότης τοῦ λόγου τοῦ παντός, τοῦ ὁποίου ἀποκάλυψις εἶναι τὰ φαινόμενα καὶ οἱ θεσμοὶ τοῦ πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου καὶ ἡ ἔλλογος τάξις τῆς φύσεως, καὶ ἡ διαρχικὴ ἀντίληψις περὶ τῆς δημιουργικῆς βουλήσεως, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὸν κόσμον, πλάττει τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἑαυτῆς καὶ τελεῖ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀντιθέτους δυνάμεις τοῦ κακοῦ. Ὑπ' αὐτὰς τὰς ἐπὶ μέρους μορφὰς ὑπάγεται ὁ χριστιανικὸς μονοθεϊσμός, ὁ ἰνδικὸς πανθεϊσμὸς τοῦ βραχμανισμοῦ, ὁ φυσιοκρατικὸς χρωματισμὸς τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας τοῦ ὁμηρικοῦ τύπου. Ἡ συνάρτησις τῶν μορφῶν τούτων πρὸς τὰς κοσμοθεωριακὰς μορφὰς τῆς φιλοσοφίας εἶναι προφανής. Ἡ περὶ καθαρῶς πνευματικοῦ καὶ ἐλευθέρως δημιουργοῦντος θεοῦ χριστιανικὴ διδασκαλία συνέχεται πρὸς τὸν μονοθεϊστικὸν ἰδεαλισμὸν τῆς ἐλευθερίας καὶ τὰ διάφορα εἴδη τοῦ θρησκευτικοῦ πανθεϊσμοῦ ἐπανευρίσκονται εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν τῶν νεοπλατωνικῶν, τοῦ Ἰορδάνου Βρούνου, τοῦ Σπινόζα, τοῦ Σοπεγχάουερ. Ἀνάλογόν τι παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν τέχνην. Καθ' αὐτὸ θεωρούμενον τὸ καλλιτέχνημα οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν. Ἀλλ' ὁ δημιουργός του λαμβάνει ὡς συναισθανόμενον καὶ βουλόμενον ὂν θέσιν ἔναντι τῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ αἰνίγματός της, τὴν ὁποίαν ἀντλεῖ συνηθέστατα ἀπὸ τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν παρέχει ἔκφρασιν διὰ χρωμάτων καὶ σχημάτων, διὰ συμμετρίας καὶ ἀναλογίας, διὰ τόνων καὶ ρυθμῶν. Ἀπόδειξις τούτου τὸ θρησκευτικὸν ἔπος τοῦ Giotto εἰς

τὴν ζωγραφικήν, αἱ μεγάλαι ἀρχιτεκτονικαὶ δημιουργίαι τῶν μέσων αἰώνων, ἡ μουσικὴ τοῦ Bach, τοῦ Hændel, τοῦ Beethoven, τοῦ Bruckner, τοῦ Wagner, αἱ μεγαλειώδεις συλλήψεις τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, πρὸ πάντων ὅμως τὰ μεγάλα ποιητικὰ δημιουργήματα. Ἡ ποίησις ἀφορμᾶται ἀπὸ τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ ἡ ζωὴ μεταξὺ ἀνθρώπων, ὄντων καὶ φύσεως. Ἐκ τῶν σχέσεων αὐτῶν δημιουργοῦνται καθολικαί τινες διαθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζουν τὴν πεῖραν τῆς ζωῆς καὶ αἱ ὁποῖαι αἰσθητοποιοῦνται διὰ τοῦ ποιητικοῦ ἔργου. Ἓν οἱονδήποτε σημαντικὸν σύμβαμα χρησιμοποιεῖται ὡς σύμβολον πρὸς ἔκφρασιν τῶν διαθέσεων ἐκείνων, πρὸς ἔξαρσιν τοῦ νοήματος, τῆς σημασίας ἢ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Διότι ἡ ποίησις δὲν ἐπιδιώκει γνῶσιν τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἀποστολὴν ἔχει τὴν ἀποκάλυψιν τῆς σημασίας ἢ τοῦ νοήματος συμβαμάτων, ἀνθρώπων καὶ ἀντικειμένων, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς ζωῆς. Τοιαύτας ἀποκαλύψεις συναντῶμεν εἰς τοὺς ψαλμούς, εἰς τὰ χορικὰ τῆς ἀττικῆς τραγωδίας, εἰς τὰ Σονέττα τοῦ Σαίξπηρ καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, εἰς τὸ τέλος τῆς Θείας Κωμωδίας τοῦ Δάντη, εἰς τὸν Ἐμπεδοκλέα τοῦ Hœlderlin, εἰς τοὺς Niebelungen τοῦ Βάγνερ, εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Gœthe καὶ τοῦ Schiller, εἰς τὰς ποιητικὰς ἐκμυστηρεύσεις τῶν Ρωμαντικῶν. Αἱ διαθέσεις αὗται σχηματοποιοῦνται πολλάκις εἰς σαφῶς καθωρισμένην κοσμοθεωρίαν. Οὕτω ὁ Stendhal καὶ ὁ Balzac βλέπουν τὴν ζωὴν ὡς ἄσκοπον κατασκεύασμα τῆς φύσεως, ὡς σύμπλεγμα ψευδαισθήσεως, παθῶν, ὠμορφιᾶς καὶ φθορᾶς. Ὁ Gœthe διαισθάνεται αὐτὴν ὡς πλαστικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία συνενώνει εἰς ἀξίας ἐκφραστικὸν ὅλον ὀργανικὰ ὄντα, ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κοινωνικοὺς θεσμούς. Ὁ Κορνήλιος καὶ ὁ Schiller θεωροῦν αὐτὴν ὡς κονίστραν ἡρωϊκῆς δράσεως. Εἰς τὴν τέχνην λοιπὸν ἀπαντῶμεν, ὅπως καὶ εἰς τὴν θρησκείαν, ὅλους τοὺς μεγάλους τύπους τῆς κοσμοθεωρίας, τοὺς ὁποίους ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν θρησκευτικὴν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν κοσμοθεωρίαν ἐπιζητεῖ ἡ φιλοσοφικὴ νὰ ὑψώσῃ ἑαυτὴν εἰς καθολικόν, ὑποχρεωτικὸν κῦρος διὰ τῆς θεμελιώσεως αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τῆς μεθοδικῆς, αὐστηρᾶς καὶ συστηματικῆς συνδέσεως τῶν ἐννοιῶν εἰς ἑνιαῖον ἁρμονικὸν ὅλον. Ἀφετηρία αὐτῆς εἶναι τὸ ἐπιστημονικὸν κοσμοείδωλον, μέσα ἡ λογικὴ καὶ ἡ γνωσιολογία καὶ μέθοδος ἡ ἐπαγωγή, ἡ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ἄνοδος εἰς γενικόν τι εἶναι, εἰς πρῶτον αἴτιον, εἰς ὕψιστον ἀγαθὸν καὶ εἰς ἔσχατον σκοπόν. Ἀλλ' ὅπως ἡ θρησκευτικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ κοσμοθεωρία, ἐμφανίζει καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ποικίλας ἐπὶ μέρους μορφάς. Ἡ ἐπεξεργασία, ἡ συμπλήρωσις καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ κοσμοειδώλου τελεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐννοιῶν τοῦ Ἑνὸς ἢ τῶν πολλῶν, τοῦ Εἶναι ἢ τοῦ Γίγνεσθαι, τῆς αἰτιοκρατίας ἢ τῆς τελεοκρατίας. Ἐντεῦθεν αἱ διαφοραί, τὰς ὁποίας ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κοσμοθεωρίαν. Ἡ διαφορὰ τῶν ἐπόψεων, ἀπὸ τῶν ὁποίων θεωρεῖται ἡ σχέσις τοῦ λόγου τοῦ παντὸς πρὸς τὸν κόσμον καὶ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, ἐκδηλοῦται

ὡς θεϊσμὸς καὶ πανθεϊσμός, ὡς ὑλισμὸς καὶ πνευματοκρατία. Εἰς τὰς ἀντιθέσεις ταύτας ἀντιστοιχοῦν αἱ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν βιοθεωρίαν, τὴν περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ βίου ἐκδοχήν, ὁποῖαι ὁ εὐδαιμονισμός, ἡ ὠφελιμαρχία, ἡ διδασκαλία περὶ ἀπολύτου κανόνος, ὁ ὁποῖος διέπει ἢ δέον νὰ διέπῃ τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς. Ἑκάστη τῶν μορφῶν τῆς φιλοσοφικῆς κοσμοθεωρίας περιλαμβάνει γνῶσιν τῆς πραγματικότητος, ἀξιολόγησιν τῆς ζωῆς καὶ θέσιν σκοποῦ διὰ τὴν ἠθικὴν διαγωγήν, ὅπως ἑκάστη αὐτῶν εἶναι ἔκφρασις τῆς ψυχικῆς ὑφῆς τῶν δημιουργῶν της, οἱ ὁποῖοι ἐξωτερικεύουν διὰ τοῦ συστήματος τῶν ἐννοιῶν, τὸ ὁποῖον συγκροτοῦν, τὴν ἐκ τῆς ζωῆς ἰδίαν αὐτῶν πεῖραν, ποικίλην κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς ψυχικῆς ἑκάστου αὐτῶν ὑφῆς. Ὁ Σπινόζας ἀφορμᾶται ἐκ τῆς πείρας τῆς μηδαμινότητος τῆς χαρᾶς καὶ τῆς θλίψεως, τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐλπίδος τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς, κινεῖται ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅπως ἀνεύρῃ τὸ ἀληθινὸν ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ἐξασφαλίζει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀδιάπτωτον μακαριότητα, τέλος λύει εἰς τὴν ἠθικήν του τὸ πρόβλημα τοῦτο διὰ τῆς ἄρσεως τῆς ὑπὸ τὰ πάθη δουλείας, τὴν ὁποίαν ἐπιτυγχάνει ὁ φιλόσοφος διὰ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἀπορρεούσης ἀπεράντου ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Ἡ ὅλη φιλοσοφικὴ ἐξέλιξις τοῦ Fichte εἶναι ἔκφρασις τυπικῆς ψυχικῆς ὑφῆς, κύριον γνώρισμα τῆς ὁποίας ἡ ἠθικὴ αὐτοτέλεια τῆς προσωπικότητος ἔναντι τῆς φύσεως. Διὰ τοῦτο τὸ κορύφωμα τῆς κοσμοθεωρίας του εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλως ὁ Ἐπίκουρος. Καὶ ἡ ἰδική του κοσμοθεωρία εἶναι ἀπόρροια ἰδιαζούσης ψυχικῆς ὑφῆς, τὴν ὁποίαν κατέστησε συνειδητὴν καὶ διετύπωσε μὲ πλήρη σαφήνειαν. Ἡ κοσμοθεωρία ὅμως αὕτη διδάσκει τὴν χαρωπὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κατὰ ἀναλλοιώτους νόμους χωροῦσαν συνάρτησιν τῆς φύσεως καὶ τὴν ἔλλογον ἀπόλαυσιν τῶν δωρημάτων της.

Ἡ σύγκρισις τῶν διαφόρων τούτων μορφῶν τῆς κοσμοθεωρίας ὁδηγεῖ εἰς τὴν συγκρότησιν ὁμοειδῶν ὁμάδων καὶ εἰς καθορισμὸν θεμελιωδῶν τύπων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπαχθῇ τὸ πλῆθος τῶν ποικίλων κοσμοθεωριῶν, τὰς ὁποίας γνωρίζει εἰς ἡμᾶς ἡ ἱστορία. Οἱ θεμελιώδεις οὗτοι τύποι εἶναι ἡ φυσιοκρατία, ὁ ἀντικειμενικὸς ἰδεαλισμὸς καὶ ὁ ἰδεαλισμὸς τῆς ἐλευθερίας. Ὁ πρῶτος τύπος, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀθεΐαν, σημαίνει ὑποταγὴν τῆς βουλήσεως ὑπὸ τὰς ζωώδεις ὁρμάς, αἱ ὁποῖαι κυριαρχοῦν τοῦ σώματος. Ἡ μεταφυσική του εἶναι μηχανοκρατική, τὰ πάντα ἐξηγεῖ ἐκ μηχανικῶν ἀποκλειστικῶς αἰτίων, ἀκόμη καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐκδέχεται ὡς προϊόντα ἢ ὡς ἐπιφαινόμενα τῆς διατάξεως ἢ τῆς κινήσεως ὑλικῶν ἀτόμων. Ἡ φύσις στερεῖται πάσης ἐσωτερικότητος καὶ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς ἀξίας καὶ σκοπούς, οἱ ὁποῖοι εἶναι τυφλὰ προϊόντα τῆς παιδιᾶς τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Ὡς ἠθικὸν ἰδεῶδες προβάλλει τὸν ἡδονισμόν, κατὰ τὸν ὁποῖον μέτρον καὶ σκοπὸς τῆς ὀρθῆς συμπεριφορᾶς εἶναι ἡ ἀπόλαυσις. Ἡ φυσιοκρατία εἶναι ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ Πρωταγόρα, τοῦ Ἐπικού-

ρου καὶ τοῦ Λουκρητίου, τοῦ Hobbes, τοῦ Holbach καὶ τοῦ Lammetrie, τοῦ Büchner καὶ τοῦ Moleschott. Διαφορετικὸς ὁ ἀντικειμενικὸς ἰδανισμὸς ἢ πανθεϊσμὸς τῆς ἰνδικῆς θρησκείας, τοῦ Ξενοφάνους καὶ τοῦ Ἡρακλείτου, τῶν Στωϊκῶν, τοῦ Ἰορδάνου Βρούνου, τοῦ Σπινόζα, τοῦ Shaftesbury, τοῦ Leibniz, τοῦ Herder, τοῦ Gœthe, τοῦ Schiller, τοῦ Ἐγέλου, τοῦ Schleiermacher, τοῦ Schopenhauer, τοῦ Wundt. Ὁ κόσμος εἶναι κατ' αὐτοὺς ἡ ἐκτύλιξις τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἁπλώθη οὕτω εἰς τὴν ἀπέραντον ποικιλίαν τῶν κοσμικῶν μορφῶν. Πανταχοῦ λοιπὸν εἶναι παροῦσα ἡ θεία μεγαλειότης, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ. Τῆς θείας ταύτης παρουσίας λαμβάνομεν γνῶσιν διὰ τῆς ἐνοράσεως, διὰ τῆς αἰσθητικῆς συμπαθείας, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν πληροῦται ἡ σύνολος πραγματικότης ἀπὸ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τὸ ἄτομον συναισθάνεται ἑαυτὸ ἡνωμένον μετὰ τῆς θεότητος καὶ συγγενὲς πρὸς ὅλα τὰ ὄντα τοῦ κόσμου. Τὴν ἅρσιν τῶν παραφωνιῶν, ποὺ πληροῦν τὴν πραγματικότητα, εὑρίσκει ἡ κοσμοθεωρία αὕτη εἰς τὴν καθολικὴν ἁρμονίαν τῶν ὄντων, ἀπόρροιαν τῆς συναρτήσεως αὐτῶν διὰ τοῦ τὰ πάντα πληροῦντος θείου πνεύματος. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὡς μέλος τῆς θείας ταύτης συναρτήσεως τοῦ παντὸς δὲν εἶναι ἐλεύθερος, διότι καθορίζεται ὑπὸ τοῦ θείου τούτου ὅλου καὶ ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτοῦ. Τὴν ποιητικὴν ἔκφρασιν τοῦ τύπου τούτου τῆς κοσμοθεωρίας ὀφείλομεν εἰς τὸν Gœthe, ὅπως εἰς τὸν Λουκρήτιον τὴν ἀνάλογον ἔκφρασιν τῆς φυσιοκρατίας. Ὁ ἰδεαλισμὸς τέλος τῆς ἐλευθερίας, ὁ ὁποῖος συμπίπτει πρὸς τὸν θεϊσμόν, εἶναι, ὡς παρετήρησεν ὁ Dilthey, δημιούργημα τοῦ πνεύματος τῶν Ἀθηνῶν, ἐφ' ὅσον ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὕψωσαν τὴν πλαστικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία ἐνοικεῖ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦτο, εἰς ἀρχὴν ἑρμηνείας τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν ταύτην ἀνήκουν οἱ προφῆται τοῦ Ἰσραὴλ καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, οἱ Σχολαστικοί, ὁ Κάντιος καὶ ὁ Jacobi, ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Maine de Biran, ὁ Rousseau καὶ ὁ Βολταῖρος, ὁ Bayle καὶ ὁ Bergson, ὁ Fries καὶ ὁ Ἔρβαρτος, ὁ Fichte καὶ ὁ Lotze. Καθ' ὅλους τούτους τοὺς ἄνδρας τὸ πνεῦμα εἶναι αὐτοτελές, αὐτόνομον καὶ αὐτενεργόν, διὸ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς φύσεως, διότι αὐτὸ θέτει νόμους εἰς ἑαυτό, τοὺς ἠθικοὺς κανόνας, εἰς τοὺς ὁποίους ὑποτάσσει ἐλευθέρως ἑαυτό. Τὸ οὕτω καθοριζόμενον πνεῦμα τελεῖ εἰς ἐσωτερικὴν σχέσιν πρὸς ἀπόλυτον, προσωπικὸν καὶ ὑπερβατικὸν θεῖον αἴτιον τοῦ παντός, τὸ ὁποῖον, ξένον πρὸς πᾶσαν φυσικὴν αἰτιότητα, ἵσταται ἔξω καὶ ὑπεράνω αὐτῆς ὡς κύριος αὐτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος. Ἡ κοσμοθεωρία αὕτη ἐκδέχεται τὸν θεὸν ὡς πλαστικὸν λόγον, ὁ ὁποῖος δίκην καλλιτέχνου διαμορφώνει τὴν ὕλην εἰς κόσμον, καὶ ἅμα ὡς ἀπόλυτον, ὑψίστην ἠθικὴν ἀρχὴν καὶ ἀξίαν, ἡ ὁποία κυβερνᾷ αὐτονόμως τὸν κόσμον πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἰδανικῶν σκοπῶν τῆς θείας βουλήσεως. Οὕτω νοεῖ τὸν Θεὸν ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία καὶ πρὸ πάντων ὁ Πλάτων. Τὸ ἀπόλυτον αὐτοῦ ἐξαίρει ἔτι μᾶλλον ὁ χριστιανισμὸς διὰ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ μηδενὸς

δημιουργίας τοῦ κόσμου. Οὕτω ὁ ἰδεαλισμὸς τῆς ἐλευθερίας συγκροτεῖ μὲ ἡρωϊκὸν μεγαλεῖον τὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον καὶ ἐξ αὐτοῦ προσδιορίζει τοὺς σκοποὺς τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμβάλλει τὸ αἴτημα τῆς πρὸς διασκέλισιν τῶν ὁρίων ὁρμῆς, τῆς ὁρμῆς τοῦ Excelsior, τῆς ὁρμῆς πρὸς ἐλευθερίαν κα τελείωσιν δι' ἡρωϊκοῦ ἀγῶνος καὶ ἡρωϊκοῦ περιορισμοῦ. Ὁ Carlyle ἔγραψε τὴν ψυχικήν, τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τῆς κοσμοθεωρίας ταύτης μὲ τὴν δύναμιν θεηλάτου προφήτου καὶ ὁ Schiller παρέσχεν εἰς αὐτὴν τὴν κλασσικήν της ἔκφρασιν διὰ τῆς ποιήσεως. Παρ' ὅλας τὰς οὐσιώδεις διαφοράς, αἱ ὁποῖαι διακρίνουν τοὺς βασικοὺς τούτους τύπους τῆς κοσμοθεωρίας ἀπ' ἀλλήλων, ἐμφανίζουν ὅλοι τὴν αὐτὴν ὀργανικὴν ὑφήν. Ὡς βάσις δηλαδὴ χρησιμεύει εἰς ὅλους τὸ κοσμοείδωλον, ἐξ αὐτοῦ ὁρμώμενοι καθορίζουν τὴν σημασίαν καὶ τὸ νόημα τοῦ παντός, τῆς ἱστορίας, τοῦ καθ' ἕκαστον, καὶ ἐκ τούτου πάλιν προχωροῦν εἰς τὴν προβολὴν ἑνὸς ἰδεώδους, ἑνὸς ὑψίστου ἀγαθοῦ, ἐσχάτων ἠθικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι δέον νὰ κατευθύνουν τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν καὶ δρᾶσιν.

***

Μετὰ τὴν μακρὰν κάπως, ἀλλ' ἀναγκαίαν ταύτην προπαρασκευήν, καιρὸς εἶναι νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας. Πρὶν ὅμως ἐπιληρθῶμεν τοῦ ἔργου τούτου, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ προτάξωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας καὶ χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ χριστιανισμὸς ὡς θρησκεία εἶναι κάτι πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν. Ὡς θρησκεία εἶναι ψυχικὴ κατάστασις, τ. ἔ. τὸ βίωμα προσωπικῆς ἀναστροφῆς πρὸς τὸν Θεόν, προσωπικῆς ἐξαρτήσεως ἀπ' αὐτοῦ καὶ κοινωνίας ἀγάπης πρὸς αὐτόν, ὡς ἀπεκαλύφθη ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ὁ ἄνθρωπος συναντᾷ ἐντὸς τῆς ψυχῆς του διὰ τῆς πίστεως εἰς Χριστὸν τὸν ἕνα καὶ πανάγαθον Θεόν. Ἡ συνάντησις αὕτη φέρει τὴν μορφὴν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγὼ πρὸς τὸ θεῖον Σύ. Ἐξ αὐτῆς ἀπορρέει ἡ σχέσις πρὸς τοὺς συνανθρώπους καὶ ἡ σχέσις πρὸς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ψυχήν. Ὅλαι αὐταὶ αἱ σχέσεις ἀκτινοβολοῦνται ἀπὸ τὸ βίωμα τῆς αἰωνίας ἀγάπης. Δυνάμει αὐτῆς μετέχει ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θείου, διότι ἡ μέθεξις αὕτη εἶναι ἔργον τῆς χάριτος. Ἀποτέλεσμα ὅλων τούτων εἶναι ἡ μεταμόρφωσις, ὁ καινὸς ἄνθρωπος, ἡ πνευματικὴ προσωπικότης. Οὕτω φθάνει ὁ χριστιανὸς εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ κόσμου τούτου καὶ προσκτᾶται ἐσωτερικὴν δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας θριαμβεύει κατὰ τοῦ πόνου καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Διότι διὰ τῆς ὑψώσεώς του εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος, διὰ τῆς φυγῆς του εἰς τὴν ἐσωτερικότητα θραύει τὰ δεσμά, τὰ ὁποῖα συνέδεον τέως αὐτὸν πρὸς τὸν κόσμον. Ἀλλὰ δὲν ἀπαλλάσσεται διὰ τοῦτο τῆς ὑποχρεώσεως ὅπως δρᾷ καὶ ἀγωνίζεται ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ δρᾶσις ὅμως αὕτη τελεῖ τώρα πλέον ὑπὸ τὴν κατηγορίαν τῆς καθαρότητος, ἡ ὁποία

ἀποτελεῖ τὴν ρίζαν καὶ τὸ κέντρον τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Διὰ τοῦτο καθαρὸν φρόνημα, καθαρὰ συνείδησις καὶ καθαρὰ βούλησις ἀποτελοῦν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πάσης ἐνασχολήσεως περὶ ἐπιγείους σκοπούς. Διὰ τοῦ καθαροῦ τούτου χριστιανικοῦ ἤθους τελεσιουργεῖται ἡ λάμπρυνσις τοῦ κόσμου καὶ ὁ ἁγιασμὸς τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν θεωροῦνται ὡς τὸ ὕψιστον ἀγαθόν. Ἡ ἐσωτερικότης, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλυψεν ὁ Χριστός, ὁδηγεῖ εἰς τὸν συμβολισμὸν ἑνὸς ἀνωτέρου, καθαρῶς πνευματικοῦ κόσμου, ὅπου κυβερνοῦν ἀποκλειστικῶς αἱ δυνάμεις τῆς ἀγάπης. Ἐγγύησις τῆς συμμετοχῆς εἰς αὐτὸν εἶναι ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὸ ἀπολυτρωτικόν του ἔργον. Διότι ἡ πίστις αὕτη ἔχει τὴν δύναμιν νὰ διασώζῃ τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου χάρις εἰς τὸ κραταιὸν «Μολαταῦτα», διὰ τοῦ ὁποίου ἀντιμετωπίζει τὰς ἀντιθέσεις καὶ τὴν ἀσχημίαν τῆς παρούσης ζωῆς. Εἰς ταῦτα συνίσταται περίπου τὸ περιεχόμενον τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς θρησκείας.

Ὡς κοσμοθεωρία ὅμως εἶναι ἡ ἐκ τοῦ βιώματος ἐκείνου ἀπορρέουσα γνῶσις τοῦ κόσμου κατὰ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὴν ἐξάρτησιν ἐξ αὐτοῦ. Βεβαίως χριστιανικὴ θρησκεία καὶ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία συνέχονται στενῶς πρὸς ἀλλήλας, τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ὑπάρχουν διὰ τοῦτο ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι πρεσβεύουν τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν χωρὶς νὰ κέκτηνται ἐσώτερον θρησκευτικὸν βίον. Κατέχουν τὴν γνῶσιν αὐτῆς ἄνευ τῆς ψυχικῆς ἐκείνης καταστάσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἀνεφύη ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία. Πηγὴ τῆς κοσμοθεωρίας ταύτης εἶναι τὸ βίωμα τοῦ θεοῦ διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὸ ἀπολυτρωτικόν του ἔργον. Ἐκ τοῦ βιώματος τούτου καταχέεται ἰδιάζον φῶς ἐπὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πιστὸς σχετίζει κόσμον καὶ ἄνθρωπον πρὸς τὸν θεόν, ὡς ἐγνώρισεν αὐτὸν διὰ Χριστοῦ Ἰησοῦ. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ περὶ θεοῦ συνείδησις, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλυψεν ὁ Χριστός, γεννᾷ ἐν αὐτῷ ἀντίστοιχον συνείδησιν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ καθορισμὸς οὗτος τῆς περὶ κόσμου καὶ περὶ ἑαυτοῦ συνειδήσεως διὰ τῆς περὶ θεοῦ συνειδήσεως ἐκείνης ἀποτελεῖ τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν. Κατὰ ταῦτα ἡ χριστιανικὴ αὕτη κοσμοθεωρία οὔτε ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην οὔτε ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντλῇ τὰ περιεχόμενά της. Εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία παραμένει φύσει ἀγνώριστος εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἐξ ἄλλου διακρίνεται καὶ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐν ᾧ αὕτη πειρᾶται τὴν ἄνοδον πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ παντὸς ἀφορμωμένη ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ τὴν ζωήν, ἀκολουθεῖ ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία τὴν ἀντίστροφον ὁδόν, ἑρμηνεύει τ. ἔ. τὸν κόσμον καὶ τὸν βίον ἐκ τῶν ἄνω, ἐκ τῆς ὑπερβατικῆς πραγματικότητος τοῦ προσωπικοῦ θεοῦ. Πηγὴ αὐτῆς εἶναι λοιπὸν ἡ ἀποκάλυψις. Τοῦ περιεχομένου ταύτης ἀποτελεῖ ἀνάπτυξιν καὶ διατύπωσιν τῇ βοηθείᾳ βεβαίως τῆς νοήσεως, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Διὰ τοῦτο δύναται νὰ μεταβάλλεται κατὰ τὴν μορφὴν ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστον ἐφ' ὅσον ἐξαρτᾶται

αὕτη ἐκ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας ἑκάστης ἐποχῆς, ἐνῷ τοὐναντίον ὁ χριστιανισμὸς ὡς θρησκεία, ὡς βίωμα, ὡς ἀποκάλυψις παραμένει ἀναλλοίωτος. Κατόπιν τῆς διευκρινήσεως ταύτης τῆς σχέσεως τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὡς θρησκείαν, πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν, προβαίνομεν εἰς τὴν σκιαγραφίαν τῆς χριστιανικῆς ταύτης περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίας, ἀναλύοντες τὴν περὶ θεοῦ συνείδησιν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν περὶ κόσμου συνείδησιν κατὰ τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ θεοῦ σχέσιν, καὶ τέλος τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ θεοῦ σχέσιν.

Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτον βιούμενον ὡς προσωπικότης. Διὰ τοῦτο ἡ ἐν αὐτῷ ζωὴ δὲν εἶναι κατὰ φύσιν, ἀλλὰ προσωπική. Διότι ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν ὡς πνεῦμα πρὸς πνεῦμα. Ἡ προσωπικότης εἶναι κατ' ἀκολουθίαν ἡ ὑψίστη μορφὴ πνευματικοῦ βίου. Ἐκ τῆς περὶ Θεοῦ ὡς ἀπολύτου προσωπικοῦ πνεύματος διδασκαλίας ταύτης προσδιορίζεται ἀκριβέστερον ἡ φύσις καὶ τὰ ἰδιώματα αὐτοῦ. Ὁ χριστιανὸς βιοῖ ἐν τῷ θεῷ πραγματικότητα, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ὡς ἀλλοτρία τοῦ κόσμου τούτου, ὡς ὑπερέχουσα αὐτοῦ, ὡς ἐξωκοσμικὴ ὄχι βεβαίως ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ χώρου, ἀλλ' ὡς ὑπερκόσμιος ἐν δυναμικῇ σημασίᾳ, κατ' ἀκολουθίαν ὡς ἀπόλυτος, παντὸς φραγμοῦ καὶ παντὸς περιορισμοῦ ἐλευθέρα πραγματικότης, πραγματικότης καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐξ ἑαυτῆς ὑπάρχουσα. Τὸ Ἀπόλυτον τοῦτο τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ Ἀπόλυτον ἐνίων φιλοσοφικῶν συστημάτων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο στερεῖται ἰδιωμάτων, εἶναι ἀπρόσωπον, ἄμοιρον ζωντανότητος, κενόν, ἀφῃρημένη ἔννοια. Τοὐναντίον ἡ ἀπόλυτος πραγματικότης τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας εἶναι βιωθεῖσα καὶ βιουμένη πραγματικότης καὶ διὰ τοῦτο ζωντανή, διότι μόνον τὸ ζωντανὸν δύναται νὰ βιωθῇ. Ἀλλ' ἡ θεία ζωὴ δὲν εἶναί τι κατὰ φύσιν, ἀλλὰ προσωπικὸς βίος. Κατ' ἀκολουθίαν τὸ Ἀπόλυτον τοῦ χριστιανισμοῦ διαφέρει τοῦ Θεοῦ τοῦ πανθεϊσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκλαμβάνεται συνήθως ὡς ἀπρόσωπος ψυχὴ τοῦ κόσμου ἢ ὡς ἄμοιρον συνειδήσεως πνεῦμα τοῦ παντός. Ὁ χριστιανικὸς Θεὸς εἶναι ἀξιολογικὴ πραγματικότης, τ. ἔ. ἀπόλυτον ὂν καὶ ἅμα ὑψίστη ἀξία, ὕψιστον ἀγαθόν. Κύρια γνωρίσματα αὐτοῦ εἶναι ἡ πνευματικὴ προσωπικότης, ἡ ἀπέραντος ζωή, ἡ παντοδύναμος βούλησις, ἐλατήριον καὶ σκοπὸς τῆς ὁποίας ἡ παναγάπη.

Ἐκ τῆς περὶ Θεοῦ συνειδήσεως ταύτης καθορίζεται τώρα ἡ περὶ κόσμου ἀντίληψις τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ κόσμος οὔτε πρὸς τὸν Θεὸν ταὐτίζεται οὔτε ἀποτελεῖ πραγματικότητα αὐτόνομον καὶ ἀνεξάρτητον τῆς θείας βουλήσεως. Τελεῖ εἰς ἀπόλυτον ἐξάρτησιν ἀπ' αὐτοῦ, ὡς διδάσκει τὸ περὶ δημιουργίας καὶ συντηρήσεως τοῦ κόσμου χριστιανικὸν δόγμα. Συγχρόνως ὅμως εἶναι ὁ κόσμος τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βουληθὲν μέσον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὑψίστου δυνατοῦ βαθμοῦ μακαριότητος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα ἔπλασε καθ' ὁμοίωσιν ἑαυτοῦ καὶ εἰς τὸν ὁποῖον κατέβαλε τὴν ροπὴν πρὸς

διασκέλισιν τῶν ὁρίων, καταστῆσαν αὐτὸν μεθοριακὸν ὄν, πολίτην δύο κόσμων. Τοῦτο δέ, διότι ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἔργον τῆς θείας μόνον παντοδυναμίας, ἀλλὰ καὶ τῆς θείας ἀγάπης. Δὲν ἀποτελεῖ κατὰ ταῦτα αὐτοσκοπόν, ἀλλ' ἐπλάσθη ὡς μέσον πρὸς πραγμάτωσιν πνευματικῶν σκοπῶν, ἰδανικῶν ἀξιῶν, ἠθικῶν αἰτημάτων. Διὸ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ ὀφείλουν νὰ ἐξυπηρετοῦν τοὺς σκοποὺς τούτους. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὴν χριστιανικὴν συνείδησιν ὁ κόσμος κυβερνᾶται ὑπὸ τῆς θείας ἀγάπης, ἡ ὁποία προνοεῖ περὶ αὐτοῦ. Παρὰ τὸ κακόν, φυσικὸν καὶ ἠθικόν, παρὰ τὴν μεταξὺ ἰδανικοῦ αἰτήματος καὶ πραγματικότητος δυσαρμονίαν, παρὰ τὰς ἀντινομίας τῆς ὑπάρξεως, τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς ἀδικίας, τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἰδιοτελοῦς βουλήσεως πρὸς δύναμιν, παρὰ τὸν πόνον, τὴν παροδικότητα καὶ τὸν θάνατον, ὁ κόσμος παραμένει διὰ τὸν χριστιανὸν τὸ θέατρον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνελίσσονται βαθμηδὸν οἱ θεῖοι σκοποί. Ὄπισθεν τῶν ἐναλλασσουσῶν σκηνῶν του δρᾷ ἀοράτως αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος εἶναι μὲν ὑπερβατικός, ἀλλ' ἅμα καὶ ἐνδοκοσμικός, «ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν». Ἡ σημασία τοῦ κόσμου διὰ τὸν χριστιανὸν συνίσταται εἰς τὴν θεώρησιν ἐκείνην αὐτοῦ ὡς μέσου βουληθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς πραγματοποίησιν τῶν βουλῶν του. Δὲν εἶναι λοιπὸν σκοπὸς τῶν θείων ἐνεργειῶν καὶ τρόπων, ἀλλὰ προσωρινὸν ὄργανον ὑπερκοσμίων σκοπῶν, τῆς πραγματώσεως δηλαδὴ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τῆς πνευματικῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Κατ' ἀκολουθίαν ἀνταποκρίνεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ καθ' ὅλας του τὰς ἐκδηλώσεις εἰς τοὺς σκοποὺς τούτους τοῦ Θεοῦ, τ. ἔ. διέπεται, συμφώνως πρὸς τὴν χριστιανικὴν συνείδησιν, ὑπὸ τῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἐκ τῆς ἀπεράντου ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ πλάσματά του. Ὁ κόσμος ἀνήκει λοιπὸν εἰς τὸν Θεόν, εἶναι πράγματι θεῖος κόσμος. Διὰ τοῦτο δὲν κινεῖ τὸν κόσμον μόνον «ἔξωθεν», ἀλλὰ δρᾷ ἐν αὐτῷ καὶ «ἐκ τῶν ἔνδον», χωρὶς ὅμως νὰ ταυτίζεται πρὸς αὐτὸν ἢ νὰ περιορίζεται ὑπ' αὐτοῦ.

Τέλος ἡ περὶ Θεοῦ συνείδησις καθορίζει καὶ τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ποία ἡ θέσις τοῦ χριστιανοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐβίωσεν αὐτὸν ἐν Χριστῷ, καὶ ἔναντι τοῦ κόσμου, ὡς ἐμφανίζεται οὗτος ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης; Κέκτηται μὲν τὴν συναίσθησιν ὅτι κατά τινα πλευρὰν τῆς φύσεώς του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἐξ ἄλλου διακατέχεται ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἐσωτέρα του φύσις εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸν κόσμον, ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος. Οὐσιῶδες λοιπὸν γνώρισμα τοῦ χριστιανοῦ εἶναι ἡ βεβαιότης ὅτι δὲν εἶναι ἁπλῶς μέσον, ὅπως τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα τῆς φύσεως, ἀλλὰ σκοπὸς τῆς θείας ἀγάπης καὶ κατ' ἀκολουθίαν πνευματικὴ προσωπικότης. Ὁ ἄνθρωπος ἵσταται κατὰ ταῦτα μεταξὺ δύο κόσμων, μεταξὺ τοῦ κόσμου τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον σύνοιδεν ἑαυτὸν συγγενῆ, καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον τελεῖ ἐξηρτημένος κατὰ τὴν φυσικήν του πλευράν. Τῆς διττῆς ταύτης θέσεως αὐτοῦ λαμβάνει πεῖραν τὸ μὲν διὰ τῆς βιώσεως τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς ἁμαρτίας, τὸ δὲ διὰ τῆς βιώσεως τῆς θείας χάριτος. Διότι κατὰ

τὴν προσπάθειάν του ὅπως ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸ κατώτερον στοιχεῖον τῆς φύσεως του, ὅπως ὑψωθῇ εἰς ἐλευθέραν καὶ αὐτόνομον προσωπικότητα, συναισθάνεται ὡς συνεπίκουρον τὴν χάριν, τὴν «ἄνωθεν ἀγάπην». Ἀλλ' ἡ ὕψωσις εἰς αὐτονομίαν ἀπαιτεῖ ἀδιάλειπτον ἀγῶνα καὶ μόχθον, στέρησιν καὶ περιορισμόν, αὐτοθυσίαν καὶ ἡρωϊκὴν διάθεσιν, ἄνοδον ἀπὸ σταδίου εἰς στάδιον. Εὐστόχως γράφει διὰ τοῦτο ὁ Ed. Spranger: «Εἰς οὐδένα ἐπιτρέπεται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τάχα ἡ θρησκεία τῶν ἀδυνάτων. Τοὐναντίον, ἐφ' ὅσον παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν νὰ θυσιάζῃ ἑαυτὸν κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς ὑπὲρ πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνήκουν μόνον εἰς τὸν χρόνον, εἶναι θρησκεία τῆς νίκης». Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται δήλη ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψις περὶ τοῦ διττοῦ νοήματος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ὁ ἄνθρωπος ὑποδουλοῦται εἰς τὴν φύσιν καὶ καταντᾷ ἁπλοῦν ἐξάρτημα αὐτῆς ἄνευ τοῦ Θεοῦ. Τοὐναντίον μετὰ τοῦ Θεοῦ γίνεται μέτοχος τῆς αἰωνίας ζωῆς, διασώζει τὴν πνευματικήν του ὑπόστασιν, ὑψοῦται ὑπεράνω τῶν δεσμῶν τῆς φύσεως. Μὲ ἄλλας λέξεις ἀποβαίνει ἐλευθέρα, τ. ἔ. ἠθικὴ προσωπικότης. Διότι ἐλευθερία κατὰ τὸν χριστιανισμὸν σημαίνει ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῆς φύσεως καὶ ἑκουσίαν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὸν Θεόν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἁγίαν του βούλησιν. Τὴν ἐλευθερίαν ταύτην βιοῖ ὁ ἄνθρωπος μόνον διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸ λυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτει τὴν ἀπεραντοσύνην τῆς θείας ἀγάπης. Ὅπου ἡ πίστις αὕτη δὲν ὑπάρχει καὶ ὅπου ἐλλείπει ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀδιάλειπτος προσπάθεια πρὸς τελείωσιν, ἐκεῖ παραμένει δοῦλος καὶ ἀνελεύθερος. Τοὐναντίον ὅπου ὑπάρχει ἡ προσοικείωσις τῆς λυτρώσεως διὰ τῆς πίστεως, ἐκεῖ μετέχει ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐντὸς τοῦ χρόνου καὶ τῆς ροῆς αἰωνίας καὶ ἀφθάρτου ζωῆς, ἡ ὁποία φθάνει εἰς τὴν τελείωσίν της κατὰ τὴν ὑπερκόσμιον κοινωνίαν τῆς ἀγάπης ἐν τῷ Θεῷ.

Αὐτὸ εἶναι μὲ γενικωτάτας γραμμὰς τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας. Ὅπως πᾶσα κοσμοθεωρία, οὕτω ἀποτελεῖ καὶ ἡ χριστιανικὴ ἑρμηνείαν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ὑπάρξεως, τ. ἔ. προσδιορίζει τὸ νόημα, τὴν σημασίαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πραγματικότητος καὶ καθορίζει ἐκ τοῦ νοήματος τούτου τὸν δεοντολογικὸν κανόνα τῆς διαγωγῆς καὶ τῆς δράσεως, τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες, τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ κατατείνῃ ὁ ἄνθρωπος πρὸς πλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ του, πρὸς ἐπίτευξιν οὐσιώδους βίου. Ἡ σύγκρισις αὐτῆς πρὸς τοὺς τύπους τῆς κοσμοθεωρίας, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε λόγος ἀνωτέρω, καθιστᾷ φανερὸν ὅτι ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν καὶ πρὸς τὴν φυσιοκρατίαν καὶ πρὸς τὸν πανθεϊσμὸν τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἀντιθέτως ἐμφανίζει μεγάλην συγγένειαν πρὸς τὸν τρίτον τύπον, τὸν ἰδεαλισμὸν τῆς ἐλευθερίας, ὁ ὁποῖος εἶναι θεϊστικὴ κοσμοθεωρία. Δέχεται ὅπως αὐτὴ τὴν αὐτοτέλειαν, τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν αὐτενέργειαν τοῦ πνεύματος. Τὸ πνεῦμα τοῦτο συνάπτει πρὸς προσωπικὸν Θεόν, διακεκριμένον τοῦ κόσμου καὶ ὑπερβατικόν, δημιουργὸν ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων. Καὶ ὅπως αὐτὴ ἀνευρίσκει τὸ

νόημα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ὑλικῆς του φύσεως καὶ εἰς τὴν ἐξομοίωσίν του πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀρχὴν τοῦ παντός. Τὸ ἰδεῶδες δι' ἀμφοτέρας εἶναι ἡ ἐλευθέρα καὶ ἁρμονικὴ προσωπικότης. Διὰ τοῦτο ἀνήκει καὶ ὁ χριστιανισμὸς ὡς κοσμοθεωρία εἰς τὸν ἰδεαλισμὸν τοῦ ἡρωϊσμοῦ. Καὶ ὅπως ἡ ἰδεαλιστικὴ αὕτη κοσμοθεωρία ἔχει καὶ ὁ χριστιανισμὸς τὸ δικαίωμα νὰ ὑφίσταται παρὰ τὰς λοιπὰς περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίας καὶ νὰ ἑρμηνεύῃ τὴν πραγματικότητα ἐκ τῶν ἔνδον, ἐκ τῆς ἐσωτερικότητος, ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ψυχῆς, καὶ νὰ θεωρῇ οὕτω αὐτὴν ὑπὸ ἀνώτερον φῶς, τὸ φῶς τοῦ πνεύματος. Ὅπου κηρύσσεται κατ' αὐτοῦ ὁ πόλεμος ἐν ὀνόματι τοῦ ἐπιστημονικοῦ κοσμοειδώλου, ἐκεῖ ἢ πρόκειται περὶ ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων δέον νὰ κινῆται ἡ ἐπιστήμη, ἢ περὶ ἀγνοίας τῆς οὐσίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Λησμονεῖται ἐξ ἄλλου ὅτι αἱ κοσμοθεωρίαι ἐκπηγάζουν ἐξ αἰωνίων τύπων τῆς ψυχικῆς ὑφῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἶναι διὰ τοῦτο ἀνώλεθροι ὅπως οἱ τύποι οὗτοι, αἰώνιαι καὶ διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμεναι ψυχικαὶ προσαρμογαί. Ἀπὸ τὸν νόμον τοῦτον εἶναι φύσει ἀδύνατον νὰ ἀποτελῇ ἐξαίρεσιν ὁ χριστιανισμός. Καὶ ἐπιστημονικὰ ἢ λογικὰ ἐπιχειρήματα κατὰ ψυχικῶν τύπων, οἱ ὁποῖοι κατεβλήθησαν εἰς τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν φύσιν ἢ τὸν θεόν, οὐδεμίαν κέκτηνται ἰσχύν. Ἀπόδειξις ἡ ἐπιβίωσις ὅλων τῶν κοσμοθεωριακῶν τύπων διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ κοσμοθεωρίαι ἵστανται ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς κατὰ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸν κοσμοείδωλον, ἢ ὅτι ἀντέχουν ὅλαι ἐξ ἴσου εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λογικῆς νοήσεως. Εἶναι μὲν ἡ κοσμοθεωρία κάτι πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν, κινεῖται ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου, ἐπιτελεῖ ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος λειτουργίαν διάφορον τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς, ἀλλ' ἡ ἑνότης τοῦ πνευματικοῦ βίου ἀπαιτεῖ ὅπως αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς μὴ ἐμφανίζωνται ὡς ἀντίθετοι πρὸς τὰ γενικώτατα πορίσματα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Ἐντεῦθεν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐρωτήματος ἂν καὶ κατὰ πόσον εὐσταθῇ ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν κοσμοθεωριῶν, ἂν εἶναι ἀσυμβίβαστος ἢ μὴ πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰ πορίσματα τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, πρὸς τὸ σύγχρονον ἐπιστημονικὸν κοσμοείδωλον. Ἡ ἐπισκόπησις τῶν φάσεων τοῦ ἀγῶνος τούτου πείθει ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία οὔτε πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου εἶναι ἀντίθετος οὔτε πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης ἀσυμβίβαστος. Ἀλλ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία δὲν στηρίζει ὡς τοιαύτη τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς κατὰ πρῶτον λόγον ἐπὶ λογικῶν κρίσεων, συλλογισμῶν καὶ ἀποδείξεων. Παρὰ τὴν ἀλήθειαν ὡς ἀπεικόνισιν δεδομένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐντὸς τῆς συνειδήσεως καὶ παρὰ τὴν ἀλήθειαν, ἡ ὁποία περιορίζεται εἰς ἐννοίας ἀπηλλαγμένας λογικῶν ἀντιφάσεων, ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ἡ ζωὴ ὅτι ἀλήθεια εἶναι κάτι περισσότερον ἀπὸ τὰ δύο ταῦτα, τ. ἔ. ἡ βεβαιότης, ἡ ὁποία στηρίζει τὴν ὅλην μας ὕπαρξιν. Τὴν

βεβαιότητα ταύτην, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν θὰ εἶχε νόημα ἡ ζωή, παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ χριστιανισμός. Δι' αὐτῆς διασώζει τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῶν δεινῶν, τῶν ἀντιξοοτήτων καὶ τῶν θλίψεων τοῦ κόσμου, αἱ ὁποῖαι ἀπειλοῦν τὴν ἀνθρωπίνην ἐσωτερικότητα. Παρέχει τὴν δύναμιν πρὸς οὐσιώδη ζωήν, πρὸς ζωὴν ὑπὸ τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἔννοιαν, πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς τυφλῆς ἀντιστάσεως τοῦ κόσμου καὶ πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς ζωώδους μοίρας τῆς φύσεώς μας. Μεταμορφώνει τὸν ἄνθρωπον εἰς πνευματικὸν ὄν, λαμπρύνει τὸν βίον καὶ τὸν ἐξαγιάζει. Δι' ὅλων τούτων ἀποβαίνει ἡ ψυχὴ ἤρεμος καὶ τόσον κραταιά, ὥστε νὰ βαστάζῃ τὰς θλίψεις τοῦ κόσμου τούτου. Τέλος ἐμφυσᾷ εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ὁρμὴν ἐκείνην πρὸς τὸ ἀπόλυτον, πρὸς τὸ πέρα τῶν ὁρίων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν γεννᾶται πᾶν ὅ,τι μέγα καὶ εὐγενὲς ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ πολιτιστικὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου. Ταῦτα εἶναι αἱ ἀποδείξεις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς δυνάμεως, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ Παῦλος καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ μόναι πραγματικῶς ἰσχύουσαι εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πνευματικῶν φαινομένων, εἰς τὴν ἠθικήν, τὴν τέχνην, τὴν θρησκείαν καὶ κατὰ βάθος καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν φιλοσοφίαν. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ βεβαιότης, τὴν ὁποίαν γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν ὁ χριστιανισμός, εἶναι ἀπόρροια τῆς πίστεως. Εἶναι δὲ πίστις τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς βεβαιότητος περὶ πραγμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν καὶ σημαντικῶν διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὕπαρξιν, μετὰ τῆς ὁποίας ἵσταται ἢ πίπτει ἡ ὕπαρξις αὕτη, τ. ἔ. προσκτᾶται ἐσωτερικὴν ἀσφάλειαν διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως νοήματος εἰς τὸν βίον ἢ χάνει τὴν ἀσφάλειαν ταύτην καὶ μετ' αὐτῆς τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Οἱ ἀπορρίπτοντες τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν ὡς στηριζομένην μόνον ἐπὶ τῆς πίστεως ἀποδεικνύουν, ὡς παρατηρεῖ σύγχρονος βαθὺς στοχαστής, ὅτι τὸ μέτρον τῆς βεβαιότητος ἀπέκτησαν μόνον διὰ τῆς ἀφῆς, διὰ τῆς ὁράσεως καὶ διὰ τῆς λογικῆς νοήσεως. Ἀγνοοῦν τὴν ἐνόρασιν ὡς πηγὴν βεβαιότητος καὶ εἶναι ἄμοιροι τοῦ βιώματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ αὐτοθεμελίωσιν τῆς θρησκείας, ἀκριβῶς ὅπως τὸ αἰσθητικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν βίωμα σημαίνει γνῶσιν τοῦ κόσμου τῶν αἰσθητικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ αὐτοθεμελίωσιν αὐτοῦ. Πάσχουν ἀπὸ ψυχικὸν δαλτωνισμόν, συνεπείᾳ τοῦ ὁποίου παραμένουν εἰς αὐτοὺς κλειστοὶ μεγάλαι καὶ οὐσιώδεις πλευραὶ τῆς πραγματικότητος. Οὐδεὶς ὅμως ἄλλος πλὴν τῶν τοιούτων δικαιοῦται νὰ εἴπῃ ἐν σχέσει πρὸς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν: «Ἀδυνατῶ νὰ εἰσέλθω, διότι τὸ περιεχόμενον τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἀπρόσιτον εἰς τὴν ὑφὴν τῆς συνειδήσεώς μου». Τὸ περιεχόμενον τοῦτο ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν σύμπαν, τὸ ὁποῖον ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν κόσμον ὁ χριστιανισμός. Ἡ ἐσωτερικότης αὕτη ἀνοίγει τὴν εἴσοδον εἰς ἕνα νέον, ὑπερφυσικὸν κόσμον, ἀπαλλάσσει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν πίεσιν τῆς φύσεως, τῆς ὁποίας διαρρηγνύει τὰ σταθερὰ πλαίσια, καὶ παρέχει τὴν δύναμιν πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς παροδικότητος καὶ τῆς ἀλόγου ροῆς τῶν φαινομένων καὶ τῶν συμβαμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

«Ἐδῶ» ἐντὸς τῆς ἐσωτερικότητος αὐτῆς, «τὸ ἀπρόσιτον γίνεται πραγματικότης», ὅπως ἔγινε διὰ τὸν Φάουστ, τοῦ ὁποίου ἡ ἡμιτελὴς προσπάθεια προσλαμβάνει νόημα ἀπὸ τὴν ἐσωτερικότητα αὐτήν.

Ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία, τὴν ὁποίαν ἐπεχειρήσαμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν, εἶναι ἀνέλιξις τοῦ περιεχομένου τοῦ χριστιανικοῦ βιώματος μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Περὶ τῆς κοσμοθεωρίας αὐτῆς πρόκειται κατ' οὐσίαν, ὁσάκις ὁμιλοῦμεν περὶ ἑλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος ἢ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀνάλυσις καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτῆς δι' ὅσων εἶπον ἀνωτέρω ἔχει τὴν ἔννοιαν προσκλήσεως, ὅπως συμβάλωμεν εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὸ ψυχικόν, πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν χάος τῶν ἰδικῶν μας χρόνων. Τὸ χάος τοῦτο, τὸ ὁποῖον φέρει τὸ ὄνομα μηδενισμός, εἶναι συνέπεια τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ ἀνθρώπου τῶν νεωτέρων χρόνων ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὴν σημασίαν τῆς ἀποξενώσεως ταύτης συνῃσθάνθη βαθέως ὁ τραγικὸς προφήτης τοῦ ὑπεράνθρώπου. «Τὸ μέγιστον γεγονός, λέγει, τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ, ἀρχίζει ἤδη νὰ ρίπτῃ τὴν σκιάν του ἐπὶ τῆς Εὐρώπης....Ὀλίγοι γνωρίζουν τὶ ἔχει συμβεῖ καὶ τὶ πρόκειται νὰ καταρρεύσῃ. Αὐτὴν τὴν μακρὰν διαδοχὴν τοῦ κρημνισμοῦ, τῆς καταστροφῆς, τοῦ ἀφανισμοῦ, ποὺ ἐπίκειται». Ἡ προφητεία τοῦ Nietzsche ἐπληρώθη κατὰ τοὺς χρόνους μας. Ἰδανικαὶ ἀξίαι, προσωπικότης, δικαιοσύνη, ἐλευθερία ἀπέβησαν λέξεις κεναὶ ἢ χρησιμεύουν ὡς μέσα ἁπλῶς πρὸς δημαγωγίαν, πρὸς συγκάλυψιν, πρὸς ἐξαπάτησιν καὶ ἐπικράτησιν. Ἀλήθεια καὶ ψεῦδος, ἀρετὴ καὶ κακία, δίκαιον καὶ ἄδικον κατήντησαν ἔννοιαι ταυτόσημοι καὶ ἰσοδύναμοι. Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν κατάστασιν αὐτήν, ἡ ὁποία ἀπειλεῖ νὰ ἐπαναρρίψῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς πρωτόγονον κατάστασιν, νὰ τὸν ἀποκτηνώσῃ, ὅπως προεῖδεν ὁ Ντοστογιέφσκι, ἀπαιτεῖ ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεόν, προσχώρησιν εἰς τὴν ἰδεαλιστικὴν κοσμοθεωρίαν τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ κατ' ἐξοχὴν ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ ἐπιστροφὴ αὕτη εἶναι πρᾶξις τῆς βουλήσεως καὶ διὰ τοῦτο ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἠθικὸν ἐπίτευγμα. Ἀπαιτεῖ ἡρωϊσμόν, περιορισμούς, στερήσεις, θυσίας. Ἀλλὰ ἐπικινδύνως ζῇν ἴσα δύνανται πρὸς τὸ οὐσιωδῶς ζῇν. Οὐσιωδῶς ὅμως ζῇν σημαίνει διατριβὴν ἐπὶ τῶν μεθορίων, τὰ ὁποῖα χωρίζουν ἅμα καὶ ἑνώνουν τοὺς δύο κόσμους, τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων καὶ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀντλοῦνται οἱ ὁραματισμοί, οἱ ὁποῖοι ἀνορθώνουν τὴν ἀνθρωπότητα κάθε φοράν, ποὺ λησμονεῖ τὴν ἀληθινήν της φύσιν.